

Критерії якості у відборі електронних ресурсів для комплектування вітчизняних інформаційних баз

Перед організацією робіт зі створення системи вітчизняних електронних баз принципово важливо визначитися з інформаційними ресурсами, які підлягають опрацюванню. Бібліотеки Української держави мають знайти свій шлях до розв'язання завдання формування фонду електронних джерел інформації, що постало перед ними за умов переходу від «ери Гутенберга» до епохи електронних комунікацій. Цей підхід має враховувати як світовий досвід відбору і збереження електронних ресурсів, так і особливості організації бібліотечної системи у країні. Основними критеріями відбору мають стати наукова, історична або культурна цінність ресурсу, відбиття в ньому національних особливостей держави, якість поданої інформації, її тематика, авторство тощо ¹.

Засновники Національної бібліотеки України наголошували на тому, що в ній «має бути найповнішим чином розроблений відділ Ucrainica; бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні і друкарські). У бібліотеці повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і інші твори друкарень, літографії і металографії, видані на Україні та за кордоном». Сучасну концепцію фонду «Україніки» було запропоновано на I конгресі Міжнародної асоціації українців (вересень 1990 р.). Учасниками конгресу визначено загальний підхід, згідно з яким до цього фонду мають вноситися документи, створені в Україні, в інших державах про неї, а також документи, створені українцями, які зробили значний внесок у світову культуру. Пізніше цей підхід був розвинутий Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України під час напрацювання концепції архівної та рукописної Україніки ².

Наступний внесок до визначення «Україніки» було зроблено В. Омельчуком під час розробки концепції національної бібліографії України, що розглядається ним «як форма відображення багатовікової пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством». В. Омельчук запропонував найістотніші ознаки, що мають бути враховані в

¹ *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. – К., 2005. – 297 с.

² *Боряк Г. В.* Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // *Архіви України.* – 2002. – № 4/6. – С. 3.

разі створення поточної й ретроспективної національної бібліографії України і, відповідно, віднесення документів до фонду «Україніки»³.

Вбачається доцільним урахувати вищезгадані напрацювання і при відборі електронних ресурсів для комплектування системи вітчизняних інформаційних баз. Насамперед складовою цих баз мають стати зібрання наукових і суспільно значущих документів українського сегмента мережі Інтернет, тобто слід забезпечити повноту відображення документів, створених на території держави. Фактично система таких інформаційних баз виконуватиме меморіальну функцію щодо вітчизняних електронних публікацій. Нормативною базою для виконання меморіальної функції щодо друкованих та інших видань є законодавчі акти про обов'язковий примірник документів. Сьогодні не лише в Україні, а й інших державах електронні публікації не підпадають під сферу дії цих нормативних актів, тому вони розпорошуються в часі та просторі, що може призвести до їх втрати для наступних поколінь. Очевидно, що в перспективі відповідні нормативні акти буде підготовлено і вони наберуть чинності.

Першим з них є Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», що зобов'язує бібліотеки, музеї, науково-дослідні установи й університети здійснити заходи «щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України»⁴. Слід констатувати дієвість цього нормативного акта. Посилаючись на нього, ВАК України й НАН України підготували спільний Наказ «Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», що був зареєстрований у Міністерстві юстиції України⁵. Цей нормативний акт передбачає, що засновники журналів і збірників наукових праць, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук і на які можна посилатися в наукових статтях і дисертаціях, передають до НБУВ електронні версії видань, а бібліотека

³ *Омельчук В. Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // *Бібл. вісн.* – 1995. – № 5. – С. 1–13.

⁴ Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // *Відом. Верховної Ради України.* – 2007. – № 12. – С. 102.

⁵ Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Наказ ВАК України та НАН України від 07.07.2008 р. № 436/311; зареєстровано в Мін'юсті України 15.01.2009 р. № 20/16036. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/08_elkop.html.

безоплатно розміщує ці версії на своєму сайті й забезпечує до них безкоштовний доступ. Завдяки наявності згаданого Наказу НБУВ щодня отримує кілька десятків електронних версій наукових фахових видань і забезпечує узгоджений з інтелектуальними власниками режим доступу до електронних версій статей, зокрема зберігання з наданням доступу через визначений час.

Станом на середину 2013 р. вітчизняна електронна база наукової періодики містить 800 тис. статей з понад 1,8 тис. журналів і збірників наукових праць. Як основний пошуковий засіб у цій базі обрано такий сервіс системи Google, як «користувацький пошук». Він забезпечує повнотекстовий пошук у межах зібрання шляхом уведення відповідних термінів у «вікно» пошуку Google, розміщене на головній веб-сторінці депозитарію. Цей сервіс надає також прозору можливість проводити перевірку текстів на наявність у них фрагментів публікацій інших авторів і виявляти плагіат. Крім пошуку, користувачі можуть здійснювати в зібранні ієрархічну навігацію: послідовно переходити до будь-якого журналу, року його видання, конкретного номера і змісту з посиланнями на текст статті. Слід додати, що інтегрована технологічна платформа й загальнодержавний статус зібрання періодики сприяють зростанню онлайн-індексів цитування публікацій, що містяться в ньому, тобто підвищенню міжнародного рейтингу української науки⁶.

Сьогодні електронне зібрання періодики має два напрями розвитку: когнітивний і наукометричний. Когнітивний передбачає організацію в ньому гіпертекстових зв'язків між суб'єктами (індивідуальними й колективними авторами) та об'єктами (періодичними виданнями й публікаціями) системи наукових комунікацій. Їхня сукупність утворює семантичну мережу, що є однією з форм представлення знань і сприяння когнітивним процесам, тобто процесам розумового усвідомлення користувачами зовнішньої інформації. Когнітивний напрям розвитку електронної періодики спрямований на інтелектуалізацію інформаційного пошуку, що в загальному випадку міститиме два етапи. Перший – інформаційно-когнітивний – орієнтований на отримання знань про предметну галузь, яка цікавить користувача (виявлення потенційних авторів релевантної інформації, уточнення термінології тощо), а

⁶ Костенко Л. Й. Загальнодержавний портал «Наукова періодика України» // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 трав. 2010 р.). – К., 2010. – С. 162–165.

другий – інформаційно-пошуковий – на проведення бібліографічного пошуку документів і отримання повних текстів документів⁷.

З урахуванням світових тенденцій і реалій вітчизняного науково-інформаційного простору перспективним наукометричним напрямом розвитку вітчизняної електронної періодики вбачається конвергенція двох основних підходів: одержання індексів цитування авторів і періодичних видань на основі бібліометричної системи Google «Академія» і формування індексу використання публікацій шляхом статистичного аналізу log-файлу сайта, де міститься зібрання наукової періодики.

Система вітчизняних інформаційних баз має включати також зарубіжні матеріали. Однак у цьому разі слід урахувувати неможливість кумуляції однією установою всіх світових електронних ресурсів. Під час визначення тематичного складу зарубіжних електронних документів слід виходити зі стратегічних і середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, що затверджені на законодавчому рівні⁸. Цими напрямами передбачено концентрацію ресурсів держави в науково-технологічному оновленні виробництва і сфери послуг у країні, забезпеченні внутрішнього ринку конкурентною наукоємною продукцією та виходу з нею на світовий ринок у таких восьми сферах: «модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології; машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії; нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації; вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій; високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості; транспортні системи: будівництво і реконструкція; охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища; розвиток інноваційної культури суспільства».

Система вітчизняних інформаційних баз має комплектуватися також усіма електронними публікаціями про Україну, документами українською мовою та публікаціями українців і українських інституцій у інших державах. При цьому для забезпечення якості комплектування слід орієнтуватися на бібліометричні та вебметричні показники джерел інформації. Серед перших слід назвати широковідомі імпаکت-фактори та індекси Гірша, які можна

⁷ Симоненко Т. В. Депозитарій електронних копій наукової періодики України // Проблеми розвитку інформаційного суспільства: матеріали міжнар. форуму (Львів, 7–9 жовт. 2009 р.). – К.: УкрІНТЕІ, 2009. – С. 75–80.

⁸ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 433-IV // Відом. Верховної Ради України. – 2003. – № 13. – С. 93.

визначити за допомогою некомерційної системи Google Академія. Вебометричні показники характеризують популярність електронного ресурсу на основі інтенсивності його використання та кількості посилань на нього. Найбільш поширеними серед цих показників є Alexa Rating – порядковий номер сайту у відсортованому за трафіком списку всіх сайтів мережі Інтернет (оновлюється щодобово); Google PageRank – індекс цитування ресурсу за 10-бальною логарифмічною шкалою Google (оновлюється щоквартально); «Яндекс ТИЦ» – тематичний індекс цитування згідно з російською пошуковою системою «Яндекс» (оновлюється щомісяця).

Для сукупності цих інформаційних ресурсів доцільним вбачається використання терміна «електронна україніка». Національне зібрання «електронна україніка» має стати логічним розширенням архівної, рукописної та друкованої україніки, що визначена вітчизняними бібліотеко- та бібліографознавцями.

Технологія формування системи вітчизняних інформаційних баз має бути спрямована на досягнення максимальної ресурсоощадності й унеможливити дублювання під час опрацювання документів. Для досягнення цієї мети за умов обмеженості матеріально-технічних і кадрових ресурсів і наявності розвинутих телекомунікаційних мереж до комплектування інформаційних баз доцільно залучити всі зацікавлені інституції – суб'єкти вітчизняної системи документальних наукових комунікацій (провідні галузеві та регіональні бібліотеки, інформаційні центри, наукові установи та вищі навчальні заклади тощо).

З висловленого випливає, що основною концептуальною засадою побудови цілісної системи формування «електронної україніки» слід обрати поєднання принципів децентралізованого збору та первинної обробки галузевих і регіональних фрагментів інформаційних мереж із централізованим формуванням зведеного довідково-пошукового апарату для підтримки багатоаспектного використання інформаційних ресурсів розподілених електронних ресурсів. За таким принципом функціонує ряд міжнародних інтегрованих інформаційних систем, для яких характерними є такі ознаки: наявність кількох самостійних підсистем, завдяки чому у випадку, якщо центральна система припиняє функціонування, ланки, що входять до неї, продовжують роботу, хоча й менш ефективно; спільна мета підсистем, на базі яких створюється інтегрована система.

Типовим прикладом такої системи може бути система пошуку та аналізу біомедичної літератури MEDLARS, створена Національною медичною бібліотекою США, яка на базі машинної підготовки видань виконує

інформаційне обслуговування медичних працівників⁹. MEDLARS належить більше до міжнародних інформаційних систем. Безпосередньо в США існує понад 100 базових центрів, які входять до цієї системи. Крім того, MEDLARS має регіональні відділення в різних країнах світу. Наприклад, автоматизований центр біохімічної інформації в Швеції є регіональним центром MEDLARS для скандинавських країн. Країни-учасниці забезпечують систему MEDLARS індексованими бібліографічними описами публікацій. У межах MEDLARS функціонують спеціалізовані інформаційні системи (з питань токсикології, щодо нових препаратів і нових способів застосування медикаментів тощо). Узагалі, Національна медична бібліотека США надає доступ до 40 баз даних, які вміщують понад 20 млн бібліографічних записів і повних текстів документів. Деякі бази даних вільно розміщено у мережі Інтернет, а для користування іншими потрібно мати авторизований доступ.

В Україні склалася виважена структура бібліотечної системи, у якій поєднано відомчу централізацію та регіональну кооперацію. У межах цієї системи вбачається доцільним організувати відбір і формування галузевих інформаційних баз у парламентській, медичній, науково-технічній, сільсько-господарській, архітектурно-будівельній, історичній та науково-педагогічній бібліотеках. Бібліотеки провідних вищих навчальних закладів можуть зосередитися на формуванні зібрань профільних електронних інформаційних ресурсів, а обласні універсальні наукові бібліотеки – на зборі зібрань регіональної інформації. Національні бібліотеки мають акцентувати увагу на формуванні інформаційних баз універсального профілю, а також на інформації про Україну та публікаціях українською мовою. Вони мають створити і зведений довідково-пошуковий апарат фонду «електронної україніки». Цей апарат доцільно реалізувати за схемою, що передбачає поєднання метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації у галузевих і регіональних бібліотеках.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити такі висновки щодо основних концептуальних положень, на яких має базуватися інтегрована система вітчизняних інформаційних баз.

В основу організації робіт з відбору та наповнення ресурсів цієї системи має бути покладений принцип кооперативної підготовки її складових спільними зусиллями провідних інформаційних інституцій держави та

⁹ Finding Medical Information in MEDLINE / US. National Library of Medicine. – Mode of access: <http://www.nlm.nih.gov/services/usemedline.html>.

централізоване формування єдиного довідково-пошукового апарату, який слід реалізувати за схемою, що передбачає поєднання метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації. Довідково-пошуковий апарат має розглядатися як один із елементів національної бібліографії¹⁰.

Надання ресурсів системи вітчизняних інформаційних баз користувачам має здійснюватись з урахуванням чинних нормативних актів щодо авторського права і здійснюватись за багаторівневою схемою: вільне надання загальнодоступних електронних ресурсів для всіх користувачів мережі Інтернет; доступ в екстранет-мережі до визначеного кола ресурсів для корпоративних користувачів; доступ з комп'ютерів установи до ресурсів з обмеженими ліцензіями на поширення.

Основними критеріями, що визначають доцільність відбору електронних ресурсів вітчизняного та зарубіжного виробництва для комплектування системи вітчизняних інформаційних баз, слід вважати наявність сукупності регіональних, тематичних і мовних ознак, що відображають особливості розвитку України, її громадян, їхніх здобутків, духовно-ціннісних і всіх інших орієнтирів суспільного розвитку.

Крім вищеназваних критеріїв при відборі електронних ресурсів слід враховувати їхню авторитетність, яку можна визначати кількісними методами бібліометрії та вебометрії. І, безперечно, слід звертати увагу на наявність публічних ліцензій або ліцензій Creative Commons, що дають змогу залучати електронні ресурси до вітчизняних інформаційних баз (*Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 182–188*).

¹⁰ *Копанєва В.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету. – К., 2009. – 198 с.